

Rem tene, verba sequentur

MARTA MARFANY

Universitat Pompeu Fabra

marta.marfany@upf.edu

GUADAGNINI & VACCARO (2017): Elisa Guadagnini i Giulio Vaccaro (eds.), *Rem tene, verba sequentur. Latinità e medioevo romanzo: testi e lingue in contatto. Atti del convegno conclusivo del progetto DiVo - Dizionario dei Volgarizzamenti. Firenze, 17-18 febbraio 2016*, Alexandria: Edizioni dell'Orso; «Bollettino dell'Opera del Vocabolario Italiano. Supplementi», 6.

Rem tene, verba sequentur. Latinità e medioevo romanzo: testi e lingue in contatto és una de les publicacions del projecte de recerca *DiVo* (*Dizionario dei Volgarizzamenti*), dirigit per Elisa Guadagnini (Istituto Opera del Vocabolario Italiano - Consiglio Nazionale delle Ricerche de Florència) i Giulio Vaccaro (Scuola Normale Superiore de Pisa). El projecte consisteix en l'estudi del lèxic de les traduccions medievals italianes del llatí —d'aquí la denominació *volgarizzamenti*— i comprèn els textos clàssics i tardoantics fins a finals del segle XIV. Perquè hom es faci una idea de la magnitud, l'interès i l'abast del projecte, recomanem la consulta dels instruments que s'hi han elaborat, atès que es poden consultar en línia: dos corpus textuals bilingües, el *Corpus DiVo* (<<http://divoweb.ovi.cnr.it>>) i el *Corpus CLaVo* (<<http://clavoweb.ovi.cnr.it>>); una base de dades de les versions en llengua vulgar, el *DiVo DB* (<http://tlion.sns.it/divo>); i un diccionari que amplia amb més de 3.000 entrades el *Tesoro della Lingua Italiana delle Origini* (<<http://tlio.ovi.cnr.it>>).

La frase llatina que encapçala el títol del volum és una sentència atribuïda a Cató, i aquí s'aplica —forçant una mica els termes, tal com ens adverteixen els curadors a la introducció—, d'una banda, a les *res* llatines, les obres objecte de traducció i les seves paraules, i, de l'altra, als *verba* que adoptaren els traductors medievals en llengua romànica. El volum recull les aportacions presentades al col·loqui final del projecte *DiVo*, celebrat a Florència el febrer del 2016, en el qual es volgué obrir el camp de recerca a tota l'àrea romànica i hi participaren altres projectes europeus amb línies de recerca similars o afins.

El primer treball del volum, «Clásicos latinos y clásicos castellanos: un patrimonio textual en su contexto románico» (ps. 7-33), de Juan Miguel Valero Moreno, pertany al projecte de recerca *Alfonso de Cartagena. Obras completas*. L'autor fa un estat de la qüestió ampli i detallat de diversos aspectes historiogràfics sobre el cànon hispànic de clàssics llatins, també pel que fa a les relacions entre Itàlia i Espanya, i presenta un panorama dels principals artífexs de les traduccions al castellà, entre els quals Alfons X, Juan Fernández de Heredia, Pero López de Ayala, Enrique de Villena, el marquès de Santillana i, especialment, Alfonso de Cartagena: l'objectiu del projecte de recerca és editar i estudiar el corpus senequà de l'autor burgalès.

La segona aportació és a càrrec de Lluís Cabré, Montserrat Ferrer i Josep Pujol, de la Universitat Autònoma de Barcelona, «Il progetto TRANSLAT (e le duplici traduzioni nei volgarizzamenti catalani del Trecento e del Quattrocento)» (ps. 35-47). S'hi detallen els materials elaborats (un cens i una base de dades) i sobretot el balanç del projecte *TRANSLAT*, dedicat a les traduccions al català del 1300 al 1500. Cal destacar tres resultats principals d'aquest projecte de recerca: en primer lloc, la localització de textos desconeguts —o gairebé—, fonts importants per al coneixement del català medieval, com ara les regles i els estatuts dels ordes monàstics —a més de l'obtenció de dades noves sobre obres poc conegudes—; en segon lloc, informacions històriques rellevants sobre les traduccions catalanes (de quines llengües originals, a banda del llatí, es tradueix, quan i per què, quina mena de textos, etc.); i, finalment, un panorama detallat de les dobles traduccions (per què hi ha dues o més traduccions d'una mateixa obra), amb l'exposició de diversos casos, entre els quals és il·lustratiu, per exemple, el de les dues traduccions catalanes existents de *De officiis* de Ciceró (ps. 44-46).

Al tercer treball del recull, Frédéric Duval, «Décrire les traductions françaises du *Corpus juris civilis*: du textuel au lexical et vice versa» (ps. 49-63), del projecte de recerca *Biblissima*, presenta el camp d'estudi encara verge de les traduccions franceses del *Corpus juris civilis* i insisteix en l'interès que aquests textos tenen per a la història de la traducció, del dret, de les idees polítiques, de la recepció de l'antiguitat romana durant l'edat mitjana i, sobretot, per a la història de la llengua francesa. El projecte, encara en una primera fase, s'organitzarà en diferents etapes: en primer lloc, la individualització de les traduccions i una descripció detallada dels manuscrits (amb l'anàlisi de la tradició textual); i, en segon lloc, es realitzaran estudis de les traduccions, sobretot lexicològics, i se'n farà l'edició. A través d'alguns exemples, Duval il·lustra els principis metodològics d'aquesta recerca i ens demostra la importància de l'anàlisi lèxica per a l'inventari de les traduccions i, al seu torn, la classificació de les traduccions com a requisit indispensable per a l'estudi lèxic.

Els tres treballs següents versen sobre llatinismes. L'article d'Oana Salisteanu, «Alcune considerazioni sui fenomeni allotropici nel lessico italiano: voci ereditarie, voci dotte, voci semidotte» (ps. 65- 101), és un estudi minuciós sobre el gran nombre d'al·lòtrops en el lèxic italià, amb una recerca d'explicacions possibles per al fenomen; el segon article, de Gloria Clavería, «Latinismos, traducción y lexicografía» (ps. 103- 124), ofereix una visió general dels llatinismes i els cultismes a l'edat mitjana a partir d'estudis recents sobre la llengua espanyola, i indaga sobretot en el vincle que tenen amb la traducció; finalment, Luca Serianni, a «Per una tipologia dei latinismi nei testi dei primi secoli» (ps. 125-141), il·lustra l'estudi dels llatinismes basat en l'ús medieval i en la comparació entre la llengua antiga i la moderna amb uns exemples de lèxic dantesc, i descriu una classificació de llatinismes entre virtuals absoluts, virtuals relatius, actuals rars i actuals corrents.

A continuació, Claudio Galderisi, amb «Le rôle du latin comme langue de médiation dans les traductions gallo-romanes du Moyen Âge» (ps. 143- 156), presenta les conclusions que es poden extreure de les dades del projecte *Trans-médie* relacionades amb les traduccions llatines, sobretot de textos grecs i àrabs, que en realitat són l'original que segueixen les traduccions gal·loromàniques (francès i occità) d'aquestes obres. S'hi esbossa un panorama general però detallat de cada període i de cada llengua original d'aquestes traduccions llatines intermèdies.

Cosimo Burgassi i Elisa Guadagnini, de *DiVo*, el projecte amfitrió, són els autors de «L'integrazione lessicale di *facile* nel vocabolario italiano» (ps. 157-177), un treball que forma part d'un estudi molt més ampli sobre la trajectòria romànica de la família del llatí *FACIL*. Aquí presenten l'anàlisi del mot en italià antic partint de les dades que ofereixen els instruments del projecte *DiVo* esmentats més amunt, que confegeixen un corpus representatiu que fa d'instrument per a la recerca. Així, *facile* és un cas emblemàtic de persistència de diacronia del significat, associada a un canvi de connotació, és a dir, de posició del lexema a l'interior del vocabulari. És un estudi innovador perquè té en compte els *volgarizzamenti* i altres paràmetres d'anàlisi diferents dels de la metodologia tradicional.

L'últim treball del volum, que signen Cristiano Lorenzi Bioni i Giulio Vaccaro, titulat «Firme e copie. I volgarizzamenti nel secondo Trecento» (ps. 179- 232), analitza els *volgarizzamenti* italians del període. L'article comença presentant el manuscrit Gaddi reliqui 18 de la Biblioteca Medicea Laurenziana de Florència, que es pot datar a finals del segle XIV, com a mostra representativa de què volia dir *volgarizzare* en aquells anys a Florència. A partir d'aquí, els autors despleguen un ampli ventall de dades per construir el panorama de les fases i la tipologia textual de les traduccions italianes de la segona meitat del segle XIV, a través d'exemples concrets que les emmarquen i les caracteritzen.

Clouen el volum unes breus notes de Pietro G. Beltrami (ps. 233-235) a tall d'epíleg, un apartat de bibliografia (ps. 237-275), un índex d'obres i autors antics citats (pp. 280-284), un índex de morfemes, formes i lexemes citats (ps. 285-294) i, finalment, un índex de manuscrits citats (ps. 295- 296).

En resum, *Rem tene, verba sequentur. Latinità e medioevo romanzo: testi e lingue in contatto* ens ofereix una visió de conjunt de la recerca filològica més destacada i innovadora que s'està fent ara mateix a Europa sobre lèxic i traduccions medievals, i ens presenta també les contribucions més notòries d'aquests projectes de recerca a la història de les llengües romàniques i a la història de la cultura.